

SZABADI ISTVÁN

Anyakönyvek kutatása a Magyarországi Református Egyház gyűjteményeiben

A református gyűjtemények közül (könyvtár, levéltár, múzeum) anyakönyvet jellemzően a levéltárak őriznek, bár a református anyakönyvek túlnyomó része nem került a gyűjtőlevéltárakba, hanem maradt a gyülekezeti irattárakban.

A mai magyarországi reformátusság több mint 1200 gyülekezetben éli egyházi életét. Gyülekezeteik, az egyházközségek 27 egyházmegyébe tömörülnek, az egyházkerületek pedig négy egyházkerületet alkotnak (Dunamelléki Egyházkerület 8 egyházmegyével, Budapest székhellyel; Dunántúli Egyházkerület 6 egyházmegyével, Pápa székhellyel; Tiszáninneni Egyházkerület 4 egyházmegyével, Miskolc székhellyel; Tiszántúli Egyházkerület 9 egyházmegyével, Debrecen székhellyel).

Az elmúlt századokban az egyházkerületek mind létrehozták önálló egyházkerületi levéltáraikat, amelyek úgynevezett gyűjtőlevéltárként is működnek, vagyis az egyházkerület igazgatási iratai mellett egyházmegyei és kisebb számban egyházközségi iratokat is átvesznek és gyűjtenek, sőt személyi hagyatékok, családi irattárak is őrizetükbe kerülhetnek. Az egyházkerületi levéltárak másik sajátossága, hogy földrajzilag nagyrészt állandó központjaikban családtörténetek számára sem közömbös, igen gazdag iskolatörténeti anyagot is őriznek, hiszen ezek a székhelyek a református oktatás fellelőhelyei voltak egyben (Tiszántúlon Debrecen, Tiszáninnen Sárospatak, a Dunántúlon Pápa református kollégiumai, a Dunamelléken a budapesti Ráday Kollégium).

A magyarországi református egyházi levéltári anyag a következő intézményekben található: Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa), Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (Budapest), Sárospataki Református Kollégium Levéltára (Tiszáninneni Egyházkerületi Levéltár), Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (Debrecen). További két református egyházi levéltár is működik mai határainkon belül: a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára és a Baranyai Református Egyházmegye Levéltára (Pécs). (A fenti intézményekről további információkat lehet megtudni a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete honlapját olvasva: <http://melte.hu>.)

Az egyes egyházközségek szintjén a legfontosabb irattípus a felekezeti anyakönyv, amely a legtöbb gyülekezetben a reformátusok esetében is a 18. században kezdődik. Ez alól az időhatár alól csak egy-két kivételt tudunk említeni. Jellemzően

a városi protestáns gyülekezetekben már a 16. század végén találkozunk anyakönyvekkel, az evangélikus Bártfán 1592-től, Selmecbányán 1594-től, Késmárkon 1601-től, Pozsonyban 1606-tól, az egykor virágzó mezővárosban, a református Kiskomáromban (ma Zalakomár része) 1624-től.

A református anyakönyvezés önállóan indult meg, hiszen a protestáns egyházak az anyakönyvek vezetésének teljes körű jogát csak 1785-ben kapták meg II. Józseftől, az korábban elvileg a katolikus egyház feladata volt. A türelmi rendeletig a protestánsok önálló vallásgyakorlatának számtalan helységben történt megszüntetése, a katolikus plébániák megszervezése és a stólafizetési kötelezettség miatt az adott település katolikus plébániájának anyakönyveit is érdemes átnéznie a családkutatóknak, mert a plébános a stóladíj beszedésekor feljegyezte a protestáns szülők megkeresztelt gyermekeinek adatait is.

Az első anyakönyvek vegyesen tartalmaztak keresztelei, házassági és halálozási bejegyzéseket, de ide jegyezték be a penitenciát tartók nevét is, számos más bejegyzéssel együtt. Utóbbi gyakorlat a 19. század végéig élt. Például a gacsályi református anyakönyvnek csupán töredékét teszik ki az anyakönyvi adatok; az egyik lelkész a kötet túlnyomó részét hányatott életrajzi adataival töltötte meg. A születési dátumot a 19. század közepéig általában nem jegyezték fel, csak a keresztelei időpontját. Ha valamely forrásmunkában, feldolgozásban egy személy kapcsán két eltérő, néhány nap különbséget jelölő dátummal találkozunk, akkor általában az első a születés, a két-három nappal későbbi a keresztelei dátuma.

Az anyakönyvekben nem csupán az anyaegyházban és a filiákban, de a nagy területet átfogó szórványvidéken élők adatai is fellelhetők. Az 1895 előtti időszak kutatásához a nyomtatásban 1820-tól kisebb-nagyobb rendszerességgel megjelenő egyházkerületi névtárak adnak támpontot az egyház-igazgatási hovatartozás megállapításához.

Élő gyülekezetek esetében az anyakönyvek az illető parókián találhatóak, a levéltár csak a megszünt egyházközségek anyagait őrzi. Az anyakönyvi bejegyzések országszerte alapvetően magyarul készültek a református matrikulákban. Az 1850-es években azonban kötelezően latinul, előnyomtatott anyakönyvi rovatos íveken vezették külön-külön a keresztelei, házassági, halotti anyakönyveket.

Ezek ismeretében viszonylag korainak tekinthető a nagy múltú és hatalmas lélekszámú debreceni református gyülekezet anyakönyvezésének megindulása is. Itt egy 1703-tól vezetett anyakönyv a legrégebbi, amelyben még együtt találjuk a keresztelesek és a házasságkötések adatait. Néha el sem különítették a kettőt, azaz a házasságkötések után a kereszteleési anyakönyv folytatódik. A kétféle anyagot csak 1801-ben választották szét.

Anyakönyveink vezetése sem a mai gondossággal történt. Előfordult, hogy egy héten egyszer írták be az eseményeket, néha minden bizonnyal csak emlékezetből. Sokszor nem is lehet a bejegyzések alapján azonosítani a személyeket. Egyes becslések szerint az elhunytaknak akár 20%-a is hiányozhat az anyakönyvekből, a születések esetében ez 5% lehet. Halva született, vagy egy-két napos korukban elhalt csecsemők a reformátusoknál be sem kerültek az anyakönyvbe. (E felekezetnél a bábák által történő keresztelek, azaz a szükségkeresztség tiltva volt, ami miatt számos üldözésnek voltak kitéve a 18. század folyamán.) Az említett körülmények között elhunyt csecsemők neve majd csak a 19. század közepétől kerül be az anyakönyvekbe. A korai bejegyzések csak a keresztelek időpontjáról, az apa nevééről, a megkeresztelt gyermek neméről és keresztnévéről szólnak, a 18. század közepén tűnik fel az anya és a keresztapa neve is. Újabb változást az jelent, amikor a 19. század első évtizedeiben megjelennek a nyomtatott fejléccel készült, táblázatos anyakönyvek, ahol már szerepel a lakóhely házszáma, illetve a keresztelek időpontja mellett a születés ideje is. A református anyakönyvek mindig tartalmazták a keresztelek végző lelkész nevét. Előbb a lelképásztor szolgálati idejét jelölve meg, a 19. század végétől pedig külön rovatban tüntették fel. A nagyobb lélekszámú gyülekezetekben szintén a 19. század közepétől válik kötelezővé a névmutatók, indexek készítése. Debreceni sajátosság, hogy a halotti anyakönyvet nem a lelkész vezette, hanem a Református Kollégium szeniora, s ő is őrizte. Ennek oka, hogy a temetéseket a Kollégium diákjai végezték. Majd csak 1876-ban kerülnek át a gyülekezet lelkészének hivatalába, akkor is azért, mert sok panasz érkezett a város részéről az anyakönyvek pontatlansága miatt.

A halotti anyakönyvek bejegyzései sokáig a temetés időpontját tüntették fel, a halál időpontját majd csak a 19. század elejétől jegyzik fel. Az elhunyt életkorát már a 18. században beírják, ám ezek a számok nagyon sokszor kerekítettek, körülbelüliek és természetesen bemozdításon alapulnak. A foglalkozást és a halál okát eleinte esetlegesen szerepeltették, utóbbit a 18. század végétől kezdik rendszeresen feljegyezni.

Bár a református anyakönyvek vezetése alapvetően magyarul történt, de Debrecenben a már emlegetett halotti anyakönyveket 1750-től 1798-ig latinul vezették, ugyanakkor az egyik anyakönyv végén feljegyezték a betegségek latin nevének magyar megfelelőjét is¹ Lényeges változás 1828-ban történik, amikor a Helytartótanács rendelete értelmében feltűntetik a bejelentés napját, a halott lakhelyét, nevét, vallását, foglalkozását, a halál idejét, a temetés időpontját, a temetés

költségeit. Az 1850-es években országszerte kötelezően latinul, előre nyomtatott anyakönyvi rovatos íveken vezették külön-külön a keresztelek, a házassági, s a halotti anyakönyveket.

Fontos anyakönyvi csoport az át- és kitértek anyakönyvei, amelyeket a 19. század második felében kezdtek alkalmazni. Ezekben szerepel az áttérni kívánó neve, születési helye és ideje, az áttérési szándék bejelentésének időpontja, a tanúk neve, és annak az egyháznak a megnevezése, ahová át akart térni, amennyiben a református egyházat hagyta el.

A családtörténeti kutatások elsődleges forrásai, az anyakönyvek – miként fentebb említettem – túlnyomó részt a gyülekezeteknél vannak. 1895 óta az egyházi anyakönyvek nem közokiratnak, hanem magániratnak számítanak. Kezelésükről, az abba való betekintésről a tulajdonos (adott esetben a lelkész) rendelkezik, aki minden indok nélkül meg is tagadhatja a kutatást. Anyakönyvi kivonatot csak az első példányból lehet kiállítani (az anyakönyvi kivonatok egy hivatalos úrlapon szerepelnek, ilyen úrlapot csak az anyakönyvi hivatal tölthet ki). A református egyházban általános az az elv, hogy 1895 utáni anyakönyvi adatokról egyházi anyakönyvből csak adatszolgáltatás lehetséges, és kívánatos, hogy az anyakönyvbe csupán a lelkész tekintsen bele (nagyon fontos viszont figyelni a személyes adatok védelmére, amelyről az 1992. évi LXIII. törvény rendelkezik). Az adatszolgáltatás feltétele, hogy az érdeklődő konkrét ismeretekkel rendelkezzen (például név, dátum). A lelkészek tájékozottsága, avagy hajlandósága e téren még sok kívánnivalót hagy maga után. Sajnos előfordul, hogy a legújabb időkig teljes betekintést engednek az anyakönyvekbe. A levéltáros hiába mondja el minden lehetséges fórumon, hogy az 1895 utáni eredeti anyakönyvek kutatóit a polgári, tehát közokiratnak, hivatalos iratnak tekintett első példányokat őrző megyei levéltárba, illetve az anyakönyvi hivatalba kell irányítani. Mivel mindkét helyen illetéktelen az adatszolgáltatás, avagy a kivonat kiállítása, szívesebben próbálkoznak a kutatók a lelkészi hivatalokban. Mivel a felekezeti hovatartozáson túl minden adatot megtalálnak az állami intézményekben, voltaképpen a felekezetre vonatkozó információ számíthat csak újdonságnak, amely viszont különlegesen védett személyes adatnak számít. Közvetlen felmenő adatai is csak akkor kérhetők ki, ha az illető érdeklődő igazolja a rokoni kapcsolatot.

A gyülekezetekben lévő iratanyag beszállítására csak indokolt esetben, állományvédelmi okokból szokott sor kerülni. Ahhoz pedig külön ragaszkodni szoktak mind az egyházközségek, mind a református egyház levéltárosai, hogy legalább az anyakönyvek és a presbiteri jegyzőkönyvek helyben maradjanak; ennek jelentősége az adott közösség azonoságtudatának megőrzésében rejlik. A református egyház jog ráadásul a zsinat-presbiteri elven alapszik, ami ez esetben azt jelenti, hogy az egyházi főhatóság nem kötelezheti egy gyülekezetet sem iratainak gyűjtőlevéltárba történő elhelyezésére.

Az egyházkerületi levéltárakban tehát kevés anyakönyvet talál a kutató. Debrecenbe az 1948. évvel bezárólag a debreceni gyülekezet anyakönyvei kerültek. Itt az 1895 utáni anyakönyvek kutatási korlátozás alá esnek, ez alól a levéltár igazgatója adhat felmentést. Ugyanebben a levéltárban még

¹ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL). Halotti Anyakönyv (1740–1766). 559–560. és 562. Jelzete: TtREL I. 99. a. 84.

néhány határon túli gyülekezet (Hagymászlápos, Szentjobb, Nagybocksó, Csengerbagos, Maroshévíz) anyakönyveinek egy része is megtalálható, továbbá a 405 tiszántúli egyházközségből mintegy két tucatnak részben korai anyakönyvei (túlnyomórészt egy-két kötet gyülekezetenként), részben anyakönyvi iratai, kivonatai.

Sárospatakon néhány abaúji egyházközség anyakönyvei kerültek levéltárba, a többi a gyülekezeteknél van. Egyházkerületi levéltáros kollégám ugyanarról számolt be, mint amit fentebb említettem: a lelkészek többszöri tájékoztatás ellenére alig vannak tisztában az anyakönyvi kutatás szabályaival.

Budapesten, a Ráday Levéltárban két határon túli gyülekezet néhány anyakönyve (Kibéd, Csap), valamint egy tucatnyi, csaknem kizárólag felső-baranyai egyházközség anyakönyve, illetve vegyes anyakönyvi irata található meg.

A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára Pápan több mint száz gyülekezet anyagát vette át részben vagy teljes egészében, köztük anyakönyveket is őriznek.

A Zsinati Levéltár gyűjtőköréből adódóan nem őriz anyakönyveket.

A baranyai egyházmegyei levéltárban találhatóak a legnagyobb számban anyakönyvek, főleg az egyházmegye gyülekezeteinek számarányát tekintve (31 gyülekezettről van szó), hiszen szinte már mindent Pécsre szállítottak a falvakból. Ennek oka magának a levéltárnak a létrejöttében keresendő. Az intézmény az elnéptelenedő, kihalóban lévő magyar református egyházközségek iratanyagának védelmére, megőrzésére alakult meg. Honlapjukon Adorjástól Zalátáig az összes beszállított iratanyag, köztük az anyakönyvek repertórium szerepel.

A több mint 1200 magyarországi református gyülekezet egészéhez képest viszonylag kevés a levéltárakba szállított anyakönyvek száma. Kutatásukra az idevágó, általános szabályozást alkalmazzák (de nem kivétel nélkül), azaz a keresztek anyakönyvei a keletkezésüktől számított 90. év után, a házassági anyakönyvek 60 év után, a halotti anyakönyvek pedig 30 év után kutathatóak. (Bár a beszállított anyakönyvek zöme eleve a 18. vagy a 19. századból származik.)

A mai magyarországi református gyülekezetek 1895 előtti összes anyakönyvéről mikrofilmfelvétel készült, s ezek a

Magyar Országos Levéltárban tanulmányozhatóak. Ez csaknem 700 000 felvételt jelent, a teljes anyag egyötödét és 1032 települést érint az 1624. évtől kezdődően. Két egyházkerületi levéltárban, Budapesten a Ráday Levéltárban és Debrecenben a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárban az adott egyházkerületben lévő református gyülekezetek anyakönyveiről készült mikrofilmfelvételek szintén megtalálhatóak.

Ahogy azt egyházi levéltáros kollégáink többször megfogalmazták, az eredeti anyakönyvek és az említett másolatok kapcsolatának jogi megítélése mind a mai napig tisztázatlan.

Irodalom:

- A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának repertórium. (Szerk. Nagy Edit.) Bp., 2002.
- A magyarországi református egyház levéltári anyagának fondjegyzéke. (Szerk. Ladányi Sándor.) Bp., 1976. (Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei I.)
- A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárának fond- és állagjegyzéke 1294–1990. (Szerk. Dienes Dénes–György Kosztik Gábor.) Sárospatak, 1996.
- A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár fondjainak és állagainak jegyzéke. (Szerk. Szabadi István.) Debrecen, 2000.
- Kormos László*: A Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Levéltárának ismertetője. Debrecen, 1984.
- Kövy Zsolt*: A Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár. In: A Pápai Református Gyűjtemény. (Szerk. Kövy Zsolt.) Pápa, 1987. 73–102.
- Sipos Sándor*: A debreceni anyakönyvek. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 17. (Szerk. Gazda István.) Debrecen, 1990. 143–155.
- Szalayné Gubicza Emese*: Gyűjteményünk levéltára. In: A Pápai Református Kollégium évkönyve 1991–1995. (Pápai Református Kollégiumi Füzetek 1.) 205–215.

